

О. В. Гнепа

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ОБСТОЮВАННЯ МИХАЙЛОМ КРАВЧУКОМ ІНТЕРЕСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ (1917–1920)

У статті розглянуто вплив політичних подій на становлення та розвиток українських гімназій. Висвітлено аспекти освітньої діяльності академіка М. Кравчука. Показано внесок ученого в обстоювання інтересів національної школи.

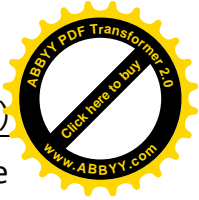
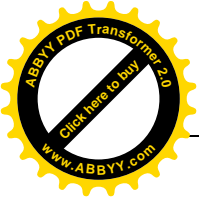
Ключові слова: українська гімназія, національна школа, становлення українських гімназій, педагогічна персоналія, освітня діяльність М. Кравчука, обстоювання інтересів національної школи, Товариство шкільної освіти.

Постановка проблеми. Цілком закономірно, що в період переоцінки та переосмислення існуючих істин, головне місце в освіті займає потенціал української педагогічної думки. Одним із найпоширеніших напрямів історико-педагогічних досліджень сьогодні є педагогічна персоналія. Погоджуємося з думкою сучасного педагога О.В. Сухомлинської, яка зауважує, що педагогічна персоналія «завжди буде одним з провідних напрямів історико-педагогічних досліджень, особливо в переломні часи, коли переглядаються існуючі канони й коли саме персоналія, яку ми повертаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії...» [10, 46]. Цим характеристикам повністю відповідає особистість видатного математика Михайла Пилиповича Кравчука (1892–1942). Його викладацька діяльність на початку ХХ століття сприяла національній спрямованості української освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Освітня галузь зазначеного періоду викликає значний інтерес дослідників, серед наукових розвідок можна назвати дисертаційні праці Н. В. Агафонової, А. А. Кравченко, Н. Ю. Ротар. Діяльність Першої української гімназії розкрита у спогадах колишнього учня цього навчального закладу Ю. Юркевича. На особливу увагу заслуговує праця В. М. Урбанського «Михаил Филиппович Кравчук, 1892–1942 (?)», оскільки це єдине дослідження, яке висвітлює не лише зазначений період, а й викладацьку діяльність вченого у 1917–1920 роках на основі архівних джерел.

Мета статті – проаналізувати викладацьку діяльність Михайла Пилиповича Кравчука у Першій і Другій українських гімназіях у 1917–1920 роках в аспекті формування національної математичної освіти.

Виклад основного матеріалу. 1917–1920 роки – це період визначальних політичних змін у житті нашого народу, визвольної боротьби за створення власної держави. Важливим інструментом національного розвитку вважалася освіта: «Народна освіта, дошкільна, шкільна і позашкільна – найважливіші підвалини життя кожного народу, кожної держави. Тим більше значення має справа народної освіти для України, якій довелося століття жити під тягарем національної неволі, політичної, економічної і культурної» [9, 53].

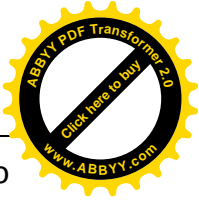
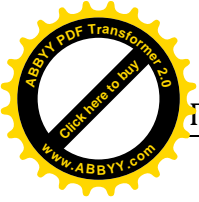

У зв'язку з цим у 1917 році в Києві було створене українське громадське «Товариство шкільної освіти» (ТШО). До компетенції ТШО відносились питання розробки української термінології з різних галузей науки, видання україномовних шкільних підручників. При Товаристві шкільної освіти працювала математична комісія, метою діяльності якої було створення української математичної термінології як необхідної передумови розвитку української науки. Члени математичної комісії, активним учасником якої був і Михайло Кравчук, розуміли, що розробка математичної термінології одразу приведе до пошуків української термінології в природничих та технічних науках. Пізніше М. Кравчук згадував: «Лютнева і Жовтнева революції 1917 року поставили перед українськими математиками два завдання: 1) утворення укр[аїнської] матем[атичної] термінології та українських підручників математики; 2) розвиток і організацію дослідницької роботи в обсягу математичних наук» [8, 173]. Виконуючи перше завдання, М. Кравчук склав і подав на розгляд комісії проекти геометричної та алгебраїчної термінології, які були опубліковані у 1917 році у двох частинах видавництвом Товариства шкільної освіти. Проект арифметичної термінології склав В. Шарко, який працював з Михайлом Кравчуком у Першій та Другій українських гімназіях.

Першочергове значення для збереження самобутності нації надавалось освіті, тому інтелігенція не стала чекати офіційного дозволу на заснування українських середніх шкіл, який Тимчасовий уряд дав лише в кінці липня 1917 року. Стараннями Товариства і за його кошти 18 березня 1917 року в Києві було відкрито Першу українську гімназію імені Тараса Шевченка. На жаль, архівні документи гімназії не збереглися, наявної інформації про відомий у свій час заклад дуже мало. Тому значний інтерес викликають спогади колишнього учня Першої української гімназії Юрія Львовича Юркевича, який зазначає: «Звичайно, невдовзі з'явилися й інші українські середні школи, але все ж таки наша була першою! Добре пригадую святкове піднесення, яке постійно панувало у нас у перші роки навчання, постійні відвідування нас різними видатними діячами Києва...» [11, 70].

Оскільки Михайла Пилиповича Кравчука вирізняла активна участь у громадському житті, любов до України, усвідомлення свого громадянського обов'язку, видатний математик не міг залишитись осторонь зазначених подій. 14 серпня 1917 року М. Кравчук подав прохання в Генеральний Секретаріат Освіти, керівний орган Центральної Ради в освітній галузі: «Ласкаво прошу Секретаріат про посаду навчителя математики в якій-небудь з середніх українських шкіл міста Києва» [7, арк. 6] Так розпочалася викладацька діяльність Михайла Кравчука в українських гімназіях.

Перші два роки свого існування Київська перша українська гімназія імені Тараса Шевченка працювала у приміщенні гімназії Жекуліної і в медичному корпусі Покровського монастиря «з безліччю кабінетів (з них вийшли класи), великим залом чекання (рекреаційний зал) і горищем, наповнених стосами старих історій хвороб, які використовувались як зошити, адже паперу не було» [11, 71].

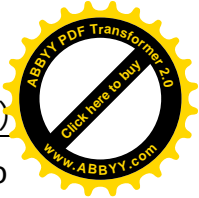
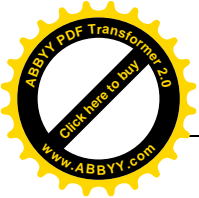
Гімназія мала два підготовчих та перший-третій класи. Директором цього навчального закладу був П. Холодний, пізніше – В. Дурдуківський. Сучасники характеризували Володимира Федоровича як педагога великого таланту, який повністю віддавав себе гімназії. В. Дурдуківський отримав духовну освіту, був глибоко віруючою людиною. На думку Ю. Юркевича, з якою автор цілком погоджується, «гімназія несла на собі відбиток його яскравої і сильної особистості» [11, 71]. Саме це пояснює той факт, що в Першій українській гімназії перед уроками всі учні збирались у рекреаційному залі і виконували хором молитви.

Михайло Пилипович Кравчук працював у цьому навчальному закладі у 1917–1919 роках. Через відсутність достовірної інформації, на жаль, не можемо зазначити точні дати його прийому на роботу та звільнення з гімназії. Разом із М. Кравчуком математичні дисципліни у гімназії викладали О. Астряб, О. Стешенко, В. Шарко і Н. Шульгіна-Іщук.

Важливу роль для розкриття теми статті відіграли матеріали фонду «Київська друга українська гімназія», який знаходиться у Державному архіві м. Києва. В архівних документах зазначається, що «Друга українська гімназія вважається відкритою з 1 липня 1917 року і має прийняти назву в пам'ять діячів Кирило-Мефодіївського товариства» [3, арк. 5 зв.]. Спочатку її директором був Ф. Сушицький. Його наступником 1 серпня 1918 року призначили Г. Козленка [3, арк. 60 зв.]. Як і у всіх класичних гімназіях того часу, курс навчання тривав вісім років. Для підготовки до вступу в гімназію було відкрито підготовчий клас. Протягом 1917–1918 навчального року у дев'яти класах цього навчального закладу отримували освіту 242 учні, 239 з яких українці. А вже в наступному році у десяти класах навчалось 370 учнів.

Плата за навчання у Київській другій українській гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства становила 80 карбованців за рік з кожного учня. Проте, вихованці цього навчального закладу не завжди своєчасно вносили оплату. Педагогічний колектив з розумінням ставився до цього, тому директор відстоював перед Міністерством Освіти право таких учнів на навчання: «Згідно з постановою педагогічної ради від 29 червня 1918 року прошу дозволу не виключати з гімназії тих 36 учнів, що не внесли плати... Умови життя у поточному році були дуже важкі (дорожнеча, безробіття), а більшість батьків учнів – люди бідні. Загальний склад учнів українських гімназій далеко бідніший, як в російських гімназіях, бо це діти селян, міщан, ремесників, не панські діти» [2, арк. 39].

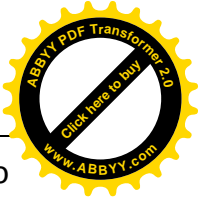
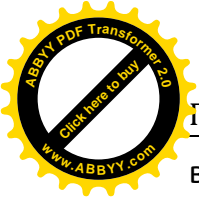
Рівень викладачів Другої української гімназії був високий. У списку педагогів, обраних шкільною радою і поданих на затвердження попечителю Київського навчального округу 11 вересня 1917 року, доцільно виділити: «М. Зерова – учителя латинської мови; В. Шарко – учителя математики; Г. Холодного, учителя фізики і математики; О. Грушевського – учителя історії. Крім того, по вільному найму: Михайла Пилиповича Кравчука на математику» [2, арк. 6–7 зв.] Отже, у ході наукового пошуку встановлено, що окрім М. Кравчука, математику у гімназії викладали В. Шарко і Г. Холодний.

Після відкриття Другої української гімназії в центрі уваги її педагогічного колективу стало оцінювання знань учнів. Питання про способи виявлення рівня знань гімназистів з навчальних предметів викликало жваві дискусії на педрадах. Після тривалого обговорення ухвалили рішення: «визнати бажаною систему оцінки поступу учнів – шляхом характеристик і звідомлень, по змозі детальних, але, з огляду на трудність такої оцінки в поточному році, при випадковому складі класів, задержати тимчасово цифрові оцінки» [3, арк. 10].

При розподілі педагогічного навантаження на 1917–1918 навчальний рік, Михайло Пилипович отримав десять годин лекцій на тиждень. Через рік викладацької роботи у цій гімназії М. Кравчук, спираючись на власний педагогічний досвід, пропонує запровадити у восьмому класі ще одну годину математики. Ініціативу вченого стосовно підвищення рівня засвоєння цієї дисципліни підтримує педагогічний колектив. До Київського шкільного округу надходить прохання директора Другої української гімназії: «Прошу дозволу ввести в наступному академічному році в VIII класі одну додаткову лекцію з математики з приводу ненормального стану лекцій у минулому році» [4, арк. 1]. У результаті загальний обсяг математичних дисциплін (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія) протягом гімназійного курсу становив 38 лекцій. Зокрема, був такий розподіл годин по класах: підготовчий – шість; перший – чотири; другий – три; третій, четвертий, п'ятий, шостий по чотири; сьомий і восьмий по три; з додатковими годинами (по одній годині) пропедевтичної геометрії у першому, другому і третьому класах [3, арк. 48]. При затвердженні розкладу лекцій на 1918–1919 шкільний рік Михайло Кравчук отримав таке навантаження: чотири лекції у IV класі, три – у VII класі і три – у VIII класі [4, арк. 7].

Варто наголосити, що М. Кравчука призначили лише викладачем з наймання, оскільки педагог не мав звання вчителя математики середніх навчальних закладів. У наступному році, враховуючи педагогічний хист Михайла Пилиповича і виявляючи бажання, щоб талановитий математик і надалі працював у цьому навчальному закладі, директор Другої української гімназії подає 17 липня 1918 року клопотання у комісаріат Київського шкільного округу: «Учитель по найму дорученої мені гімназії М.П. Кравчук мав у минулому академічному році 10 лекцій, у наступному також буде мати 10 лекцій. Він скінчив університет у 1914 році, учителював рік у гімназії Жука, склав іспит на звання магістранта і уже рік при університеті св. Володимира веде практичні заняття як приват-доцент з аналітичної геометрії, а також читає лекції в українському народному університеті з геометрії та аналізу. Як учитель, він має не тільки потрібні знання, а також педагогічні здібності і досвід. Через це прошу... затвердити М. П. Кравчука на посаді зверхштатного учителя дорученої мені гімназії. Звання учителя середньої школи він не має...» [7, арк. 4]. Це клопотання було розглянуте і 31 жовтня 1918 року Комісаріат з питань Київського шкільного округу прийняв рішення, що «М. Кравчук затверджується у званні

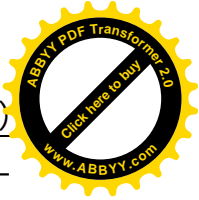
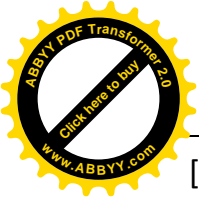
вчителя середньої школи у предметах математики і на посаді зверхштатного вчителя математики... гімназії» [7, арк. 5].

Розглянемо особливості навчально-виховного процесу українських гімназій. Згідно з законом, затвердженим 1 серпня 1918 року, вводились українознавчі предмети як обов'язкові для вивчення. Тимчасові навчальні плани українських середніх шкіл на 1918-1919 шкільний рік об'єднували навчальні плани чоловічих і жіночих гімназій, оскільки більшість навчальних закладів були змішаними. В українських гімназіях вивчали: закон Божий; рідну, російську, німецьку, французьку та латинську мови, історію, природознавство, географію, фізику, математику, малювання, гімнастику, співи, українознавство, гігієну, філософську пропедевтику, космографію, чистописання [4, арк. 12]. Усі предмети читалися лише українською мовою.

Головна увага в українських гімназіях приділялася формуванню національної свідомості учнів, тобто такій організації навчально-виховного процесу, де панував дух національного виховання. На підтвердження цих слів подаємо цитату з архівного документу: «Поруч із шкільним вивченням бажано заводити серед учнів гуртки для позашкільного вивчення української літератури, історії; допомагати учням порадно і матеріально в їх бажанні відкривати українські читальні; бажані... подорожі (екскурсії) в різні місця, щоб учні оглянули видатні пам'ятки славної минувшини...» [4, арк. 11]. У своїх спогадах учень Першої української гімназії Юрій Юркевич наголошує: «Турботою... колективу вчителів було прищеплювати нам любов до України, її мови, історії, етнографії... Нам навіювали Добро, Порядність, Любов до народу...» [11, 72]. Характерною рисою українських гімназій було проведення свят, приурочених до визначних історичних подій. Зокрема, 9 листопада 1917 р. у Першій українській гімназії імені Т. Шевченка було проведено свято з приводу проголошення Третього Універсалу. Ці традиції, які покладені в основу системи національного виховання, відрізняли українські гімназії від інших загальноосвітніх навчальних закладів того часу.

Українські середні школи, підтримуючи та пропагуючи національну ідею, формували і розвивали національно свідому молодь – майбутню інтелігенцію. На підтвердження цих слів процитуємо Ю. Л. Юркевича: «У багатьох російських гімназистів можна було побачити триколірний монархічний бантик на грудях. Траплявся і у наших хлопців жовто-блакитний український» [11, 71].

У дослідженні виявлені недоліки, характерні для усіх українських навчальних закладів. Насамперед це відсутність власних приміщень, українських підручників, приладдя, навчальних програм. Ці питання поступово вирішувались зусиллями адміністрацій гімназій. Проблеми з приміщенням у Першій українській гімназії зазначені на початку статті. Проаналізуємо, як змінювалось місце розташування Другої української гімназії. Перший навчальний рік пройшов в орендованому приміщенні художньої школи (Сінна площа) [2, арк. 32]. «У листопаді 1918 року

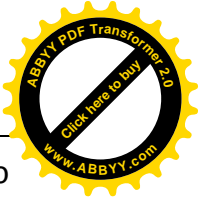
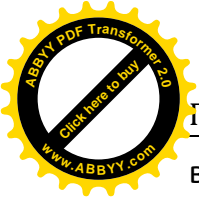
[гімназія] перейшла до власного помешкання... Київської другої російської гімназії – Бібіковський бульвар, №1 8» [2, арк. 68]. Через півроку, за радянської влади, це приміщення у неї відібрали для Комісаріату народної освіти: «20 березня 1919 року... [гімназія] перейшла з будинку Другої російської гімназії в будинок колишньої Першої російської гімназії» [2, арк. 73]. Відповідно до зміни розташування гімназії змінювався і час проведення занять: починали заняття о 8.15 ранку, а пізніше в другу зміну – о 16 годині.

У такий складний історичний період, коли часто змінювалась влада і відбувалися воєнні дії, викладачі гімназії, як справжні патріоти, проводили навчальну роботу і серед військових-українців. Бажаючи отримати звання «вольноопределяющегося» II розряду надавали можливість скласти іспити при Другій українській гімназії. Вже у 1917 році склали екзамени 186 чоловік, серед яких: курсанти Першої української школи прапорщиків (арк. 9, 48), козаки української підготовчої команди до шкіл прапорщиків (арк. 19, 49, 51, 52), козаки полку імені Гетьмана Петра Дорошенка (арк. 43), козаки Першого українського запасного полку (арк. 46, 53) [6].

На початку січня 1918 року було створено студентський курінь січових стрільців під проводом сотника Федора Тимченка. Майже всі учні сьомого й восьмого класів гімназії разом зі студентами Київського українського народного університету вступили до новоствореної військової частини. 29 січня цього ж року у боях під Крутами, захищаючи перший український уряд на чолі з Центральною Радою, частина учнів Другої української гімназії загинула. Юнаки, які стали на захист своєї батьківщини залишили глибокий слід в історії національного відродження України. Через сім місяців після цих трагічних подій (17 липня 1918) директор навчального закладу звернувся до Міністерства Освіти з проханням «заснувати при гімназії стипендії імені учнів гімназії, забитих в боях з більшовиками під Крутами... Ці учні своєю героїською смертю виявили найбільшу любов до України... Заснування стипендій їх імені ще більше піднесло би в гору їх імена» [2, арк. 40].

Перший навчальний рік у Другій українській гімназії завершився 1 червня 1918 року. Атестати вручили лише вісімнадцяти випускникам цього навчального закладу, що пояснюється героїчною смертю більшості старшокласників.

Друга українська гімназія намагалась успішно виконувати свої функції, проте, після чергової зміни влади змінювалось і ставлення до українських гімназій. Зберігся протокол надзвичайних зборів педради цього навчального закладу від 31 січня 1919 року: «Слухали: ...Органами, керуючими наросвітою, скликано комісію у справі фактичного проведення ідей і програм трудової школи в гімназіях протягом поточного семестру» [5, арк. 9]. Усталений розклад занять був змінений ще одним розпорядженням: «Наказом Колегії при Комісаріаті Освіти № 6 в гімназіях повинно бути скасовано навчання релігії; латинська мова стає предметом необов'язковим; формений одяг не повинен бути обов'язковим;

всякі цифрові оцінки успіхів учнів скасовуються» [3, арк. 66]. Цю інформацію педагогічний колектив прослухав на засіданні педради 24 березня 1919 року. Вважаємо за доцільне виділити, що незважаючи на політичну нестабільність, у гімназії ухвалили наступний розклад іспитів для учнів випускних класів та вільнослухачів: 20 вересня [1919 року] – математика письмовий, 22 і 23 вересня – математика усний. Іспити приймала екзаменаційна комісія у складі М. П. Кравчука, Г. Г. Холодного, В. В. Шарко [3, арк. 90].

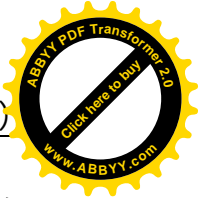
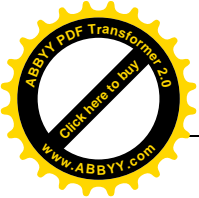
У перші роки радянської влади викладачі українських середніх шкіл, намагаючись пристосуватись до нових комуністичних вимог, прагнули зберегти в них національні традиції. Українська інтелігенція обговорювала помилки національних урядів і втрачені можливості, які стали причиною їх падіння. Почалися репресії, Київська надзвичайна комісія посилено займалася педагогічним персоналом та учнями українських гімназій, які «з самого початку були на замітці як такі, що навчались в «націоналістичній» школі» [11, 79]. Враховуючи несприятливу ситуацію, Михайло Пилипович Кравчук прийняв рішення залишити роботу. 21 квітня 1920 року М. Кравчук відмовився від лекцій у Другій українській гімназії. На педраді заяву Кравчука розглянули і прийняли до відома [5, арк. 19].

Заява подібного змісту була подана і в Першу українську гімназію, реформовану у цьому ж році у семирічну трудову школу імені Тараса Шевченка. На губернському з'їзді завідуючих повітовими відділами народної освіти 20 липня 1922 року подібне нововведення пояснювали наступним чином: «Одне ясно: приватної школи, визволеної з-під ідеологічного впливу освітніх органів радянської влади ми не допускаємо, допущення їх було б занадто далеким відступом, ... нічим не оправданим...» [1, арк. 52]. Вкотре звернемось до цікавих та змістовних спогадів Ю. Юркевича: «У 1920 році гімназія... стала трудовою школою (аналог нинішньої середньої школи), і Володимир Федорович [Дурдуківський] змушений був, звичайно, поступитися латинською мовою, не кажучи вже про «закон божий», але все ж відстояв дві іноземні мови, навчання яким здійснювали у нас досить ерудовані викладачі» [11, 71].

Висновки. Так здійснювався рух за національну школу, активну участь у якому брав Михайло Пилипович Кравчук. У ході наукового пошуку встановлено, що робота у київських Першій та Другій українських гімназіях допомогла здійснити мрію М. Кравчука про рідномовну освіту. Перспективними напрямками подальших науково-педагогічних студій вважаємо розкриття особливостей викладацької діяльності Михайла Кравчука в Українському народному університеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Держархів Київської обл., ф. Р-142, оп. 1, спр. 514, 86 арк.
2. Держархів м. Києва, ф. Р-332, оп. 1, спр. 2, 80 арк.
3. Там само, спр. 5, 100 арк.
4. Там само, спр. 9, 14 арк.
5. Там само, спр. 12, 30 арк.
6. Там само, спр. 20, 149 арк.

7. Там само, спр. 50, 9 арк.
8. Кравчук М. Математична наука на Україні (за десятиріччя 1918–1928) / М. Кравчук // Українські вісті. – Париж, 1928. – 13 жовт. – № 76.
9. Нарада в справі організації народної освіти на Україні 15–20 грудня 1917 року // Вільна українська школа. – 1918. – № 5–6. – С. 53–66.
10. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К., 2003. – С. 36–46.
11. Юркевич Ю. Л. Минувшее проходит предо мною... / Ю. Л. Юркевич. – М. : Возвращение, 2000. – 256 с.: ил.

РЕЗЮМЕ

О. В. Гнепа. Отстаивание Михаилом Кравчуком интересов национальной школы (1917–1920).

В статье рассмотрено влияние политических событий на становление и развитие украинских гимназий. Освещены аспекты образовательной деятельности академика М. Кравчука. Показан вклад ученого в отстаивании интересов национальной школы.

Ключевые слова: украинская гимназия, национальная школа, становление украинских гимназий, педагогическая персоналия, образовательная деятельность М. Кравчука, отстаивание интересов национальной школы, Общество школьного образования.

SUMMARY

O. Gnepa. The author considers impact of political events on becoming and development of Ukrainian gymnasia.

The author considers impact of political events on becoming and development of Ukrainian gymnasia. The aspects of academician Kravchuk's educational activity are elucidated in the article. It is shown scientist's contribution to defending the interests of national school.

Key words: Ukrainian gymnasium, national school, becoming of Ukrainian gymnasia, pedagogical personality, Kravchuk's educational activity, defending the interests of national school, Association of school education.

УДК 595.7:378.147

А. Н. Дериземля

Сумской государственной педагогический
университет им. А. С. Макаренко

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ СТРУКТУРНОСТИ ГОЛОВНОЙ КАПСУЛЫ НАСЕКОМЫХ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

К настоящему времени отсутствует единое мнение относительно сегментарного состава головной капсулы насекомых. Сложность определения состоит в потере сегментами, вошедшими в головной отдел, своих первоначальных границ. В состав головы входит акрон, как минимум, пять сегментов: лабиальный, нижнечелюстной, мандибулярный, интеркалярный, первый антеннальный.

Ключевые слова: акрон, простомиум, эпикраниальная капсула, челюстные придатки, дейтоцеребрум, тритоцеребрум, антенны, преоральная часть, посторальная часть, целом, мезодерма.